

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo lexi xi na tipheji ta 8.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi handle ka loko swihoxo swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Swihoxo swi fanele ku kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka rirmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, kambe loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Eka ntangha 8.√ (1)
- 1.2 Gauteng.√ (1)
- 1.3 Ku tisusa xivundza.√/Ku endlela leswaku va nga dzumbi va tshamile.√/
Ku endla vutiolori.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.4 Parma√/Banyana Banyana√/Houston Dash√/Beijing BG Phoenix.√
(Tinhlamulo tinharhu ntsena.) (3)
- 1.5 A tiboha ku endla leswi a swi n'wi tikela./D.√ (1)
- 1.6 Ku tsutsuma a ku tekele eka mana wa yena√ na ku tlanga bolo eka tata wa
yena.√/Ku tsutsuma/rivilo√ na ku tlanga bolo ya milenge.√ (2)
- 1.7 (a) Hi swona. Eka xitshuriwa ku vuriwa leswaku a a tlanga na vafana va
tintangha ta yena, leswi vulaka leswaku a va ringana na yena.√√ (2)
- (b) A hi swona. Eka xitshuriwa ku tirhisiwa rito 'Pikinini' leri vulaka leswaku
a a ri ntsongo hi xiyimo na rito 'manghimana' leri vulaka leswaku a a
komile.√√ (2)
- 1.8 Ku tiphina√ na ku tinyungubyisa.√ (2)
- 1.9 A fika a cinca xiyimo xa matlangelo erivaleni./ Loko a tlanga, a tlanga swi
nyawula.√√ (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo ya yena. Xik.: A a tiva leswaku bolo ya
milenge i ya vafana ntsena naswona vanhwanyana va languteriwa ku tlanga
bolo ya mavoko.√√
(Amukela na yin'wana miehleketo leyi twalaka.) (2)
- 1.11 I ku kombisa vuswikoti bya yena ku yimela tiko ra Afrika-Dzonga hi
xikongomelo xa ku lava ku hlula.√√ (2)
- 1.12 Ku vile mhaka ya kahle hikuva u kumile ntokoto na vutitshembi na ku tisa
vuswikoti eka xipanu xa Banyana Banyana.√√ (2)
- 1.13 Ku vonaka vadyondzi lava dyondzelaka ehandle na mudyondzisi wa vona.√√ (2)
- 1.14 Mukamberiwa u ta tsala miehleketo ya yena. Xik.: A nga antswisa xiyimo hi
ku va dyondzisa na ku va hlohlotela ku tsakela dyondzo leswaku va ta
humelela evuton'wini.√√
(Amukela na yin'wana miehleketo leyi twisisekaka.) (2)

1.15 A xi amukeleki, vadyondzi a va hlayisekangi hikuva loko ku na mpfula na loko ku hisa rihanyu ra vona a ri hlayisekangi./A xi amukeleki hikuva tllasi yi fanele ku va na matafula na switulu.√√

(Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.)

(2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

MINTSHAHO		TIPOYINTI	
1.	'Va swi kota ku hlangana va sungula swibindzwana leswitsongo ku tikumela macheleni yo hlayisa vana.'	1.	Va kota ku kunguhata ku sungula swibindzwana leswaku va hlayisa mindyangu.
2.	'Van'wana va tirha emakhixini ya vamanana van'wana ku kota ku endla swin'wana ekaya.'	2.	Ku na lava tirhaka emakaya ya vamanana van'wana va kuma mali yo pfuna emakaya.
3.	'Hambi lava tirhaka eka mfumo na le tikhampanini, va hlangana va tlanga switokofela ku antswisa vutomi bya vona.'	3.	Vamanana lava tirhaka kahle va tlanga switokofela ku tiantswisa.
4.	'Va kota na ku tlanga switokofela swa swakudya, va swi xava swi tele loko lembe ri hela va avelana swona.'	4.	Va tlanga switokofela swo xava swakudya leswi va phakanaka loko lembe ri hela.
5.	'Timali leti va tihlengeletaka, va kota ku tiakela na tiyindlu ta kahle.'	5.	Va hlengeleta mali yo tiakela tiyindlu.
6.	'Van'wana va yisa vana eswikolweni va ya dyondzeka.'	6.	Van'wana va dyondzisa vana swikolo.
7.	'Loko ku fika minkarhi ya minkosi, vamanana va yima hi milenge hi tlhelo ra tisosayiti ta mali na swibye leswaku swilo swi kota ku famba.'	7.	Va tlanga tisosayiti to pfuna hi mali na ku pfunana hi swibye loko va ri na minkosi.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
 - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
 - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
 - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
 - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
 - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
 - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
 - 4–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1 ya ririmi
 - 2–3 wa tipoyinti: nyika maraka ti2 ta ririmi.
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
 - Mintshaho ya 7: u nga nyiki maraka ya ririmi.
 - Mintshaho ya 4–6: nyika mpimohenhla wa maraka yin'we ya ririmi.
 - Mintshaho ya 2–3: nyika mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi.

(**LEMUKA:** Loko mukamberiwa a kumile minkutlunya ya 7 ku langutisiwa leyi tshahiweke na leyi a yi tsaleke hi marito ya yena. Loko a tshahile minkutlunya ya 2-3 ehenhla ka 7, u nyikiwa mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi. Loko a lo tshaha minkutlunya ya 2-3 ntsena a nga nyikiwi maraka ya ririmi.)

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
 - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
 - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
 - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU

XIVUTISO XA 3

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

- 3.1 Swiwitsi swo pfumala chukela swa ka ChupaChups/Swiwitsi swo pfumala chukela.√ (1)
- 3.2 nyenyaka swa chukela./D.√ (1)
- 3.3 'Xi' yi vula xiwitsi xin'we kasi xinavetiso xi vulavula hi muxaka wa swiwitsi swa ka ChupaChups.√√ (2)
- 3.4 Vusokoti i switsotswana leswi rhandzaka chukela swinene, eka xifaniso xi kombisa vusokoti lebyi gegaka xiwitsi leswi seketelaka leswaku xi hava chukela.√√ (2)
- 3.5 Ndlela leyi vusokoti byi gegaka xiwitsi hi yona na xivandla lexi nga kona exikarhi ka xona na vusokoti.√√ (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik.: Xi swi kotile. Xiwitsi lexi kombisiwaka eka xifaniso xa naveta kambe vusokoti a byi xi tsakeli leswi kombisaka leswaku xi kahle eka munhu loyi a nga dyiki swa chukela.√√

KUMBE

A xi swi kotangi. Ku va vusokoti byi nga xi tshuneleli swi nga vula leswaku a xi fanelangi ku dyiwa.√√ (2)
[10]

XIVUTISO XA 4

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI

- 4.1 Vanhu lava lavaka ku nghena emutini/vahundzi va ndlela.√ (1)
- 4.2 Mupfapfarhuti wa khathuni/C.√ (1)
- 4.3 Xi sola ku va ku tirhisiwile vun'we ematshan'wini ya vunyingi eka rito mbyana./Ku va ku tsariwile rito mbyana ematshan'wini ya timbyana.√√ (2)
- 4.4 'Mbyana' leyi vuriwaka ya ximunhuhatwa xa A yi vula xifuwo√ kasi ya ximunhuhatwa xa B yi vula munhu wa mahanyelo lamo biha.√ (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: I swa nkoka, marito lawa ya lemukisa vanhu leswaku va va na vukheta loko va hundza kumbe ku nghena egedeni./I ku tisirhelela eka vanawu loko mbyana yo tshuka yi lumile munhu ekaya ka wena.√√ (2)
- 4.6 Xi tikomba xi ri xitsongo hi malembe eka ximunhuhatwa xa B hikwalaho xi twa onge xitiviso xi vulavula hi mbyana ya khale ntsena xi siya xona ehandle.√√/Xi titwa wonge a xi katsiwangi eka xitiviso lexi.√√ (2)
[10]

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F: PROSI

- 5.1 5.1.1 Man.√ (1)
- 5.1.2 Ri kombisa ku miyela. √ (1)
- 5.1.3 Ndzi kumile leswaku u kumile rivanti ri **pfalekile**.√√ (2)
- 5.1.4 Ku khomiwa a ya ekhotsweni/ejele./Ku khomiwa.√√ (2)
- 5.1.5 U tikhomile xisuti kutani a hundzuluka a ndzi langutisa,√√ (2)
- 5.1.6 Yiva/B. √ (1)
- 5.1.7 **Vanhwana** va masiku lawa va karhata./**Tintombhi** ta masiku lawa ta karhata.√ (1)
- 5.1.8 Swi ta hlomula mbilu hakunene.√√ (2)
- 5.1.9 'Heyi,√ majaha ya masiku lawa va karhata.'√ (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Ndzi na musa/ malwandla/ nsovo.√√ (2)
- 5.2.2 A ndzi na ntshembo.√√ (2)
- 5.2.3 Xirhangi ti- xi tirhisiwa ku vumba rhavi ra xitlhelelo.√√ (2)
- [20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80